

ЕСЕЇСТИКА ЯК ПЕРЕХІДНЕ ЖАНРОВЕ УТВОРЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Активний розвиток есеїстики в останні роки спонукає науковців до дослідження теоретичного аспекту жанру та формування його законів. Про це свідчать численні наукові розвідки як українських (М. Балаклицький, С. Шебеліст, Г. Швець, Н. Іванова та ін.), так і закордонних учених (Дж. Гартман, П. Цімер, Г. Станіцек). Однак, незважаючи на понад двохсотлітню історію жанру, єдиного підходу до визначення есею, порівняно з іншими жанрами, досі немає. Це пов'язано, з одного боку, з різними традиціями визначення жанру в кожній окремій національній літературі, а з іншого – жанр есею розповсюджений не тільки в літературі та журналістиці, але й в історії, філософії та релігієзнавстві. Це ускладнює виокремлення стрижневих рис жанру та формування його загальної теорії. У статті простежено історію розвитку жанру в різних національних літературах та розглянуто основні жанрові особливості есею, серед яких «ядро жанру» становлять вільний стиль викладу думок, суб'єктивність, авторський досвід і метафоричність.

Ключові слова: жанр; жанрові риси; есей; література; журналістика; літературна критика.

Початок ХХІ століття в українській літературі позначається активним розвитком жанру есею. Оксана Забужко, Юрій Андрухович, Тарас Прохасько, Юрій Винничук, Сергій Жадан, Віктор Неборак, Олександр Ірванець, Степан Процюк, Андрій Любка та багато інших українських митців періодично публікують власну есеїстику на сторінках газет, журналів, інтернет-сторінках інформаційних видань, мистецьких порталах та у блогах. До письменників долучаються й літературознавці (Ганна Улюра, Євген Нахлік), історики (Мирослав Трофимук, Ігор Мицько), політологи (Євген Ланюк, Віталій Портников), релігієзнавці (Мирослав Маринович) та журналісти (Ярина Винницька, Андрій Цапленко). У свою чергу, теорію жанру есею протягом останнього десятиліття досліджували як українські (Максим Балаклицький, Сергій Шебеліст, Ганна Швець, Олена Ципоруха та інші), так і західні науковці (американський теоретик Джофрі Гартман, австрійський літературознавець Пітер Ваклав Цімер, німецький літературознавець Георг Станіцек тощо).

Однак, попри інтенсивний розвиток есеїстики як жанру загалом та активізацію досліджень цього явища в українському науковому дискурсі зокрема, єдиного загальноприйнятого підходу до визначення цього явища досі немає, чим і зумовлена актуальність пропонуваної наукової розвідки. Метою статті є дослідження історії формування жанру есею в окремих національних літературах та визначення його жанрових рис.

Велика кількість сучасних українських науковців, серед яких С. Шебеліст, Н. Іванова, Г. Швець та ін.,

розглядають есей як літературний жанр (публіцистичний, художньо-публіцистичний, художньо-небелетристичний), головними рисами якого переважно визначають логічність викладу думок, наявність нових суб'єктивних суджень, невимушений стиль написання, широке використання художніх засобів і можливість виходу на загальнокультурний контекст. Також жанр есею активно досліджується в межах теорії журналістики, однак аналіз жанрових рис здійснюється на матеріалі письменницької есеїстики. Це, наприклад, навчально-науковий посібник для студентів спеціальності «Журналістика» М. Балаклицького «Есе як художньо-публіцистичний жанр» (2007), де автор подає історію та теорію есею (в літературі), а жанрові риси аналізує на прикладі тексту літературознавця Юрія Шереха.

Батьком жанру есею вважається французький філософ доби Відродження Мішель Монтень із його тритомником «Les Essais» (1580), який перекладають як «Проби», «Досліди», іноді як «Нариси». Хоча деякі вчені (В. Шкловський, Г. Швець, В. Пустовіт, Л. Кайда, К. Зацепін, Є. Зікіна, С. Шебеліст) наголошують, що передумови появи есеїстичного жанру можна спостерігати в античній літературі – у філософських працях Платона, Сократа та ін. Цю думку свого часу спростував М. Епштейн, стверджуючи, що ні «Діалоги» Платона чи «Характери» Теофаства, ні «Листи до Луцилія» Сенеки чи «До самого себе» Марка Аврелія не є власне есеїстичними творами, оскільки в цих текстах немає «безпосереднього, досвідного співвіднесення "я" із самим собою – воно співвідноситься з певним уявленням про людину взагалі»,

іноді з типовим античним сприйняттям навколишнього світу [15, с. 335]. Саме у Монтеня, на думку вченого, вперше людське «я» не співвідноситься ні з чим загальним і об'єктивним, не відповідає певній нормі чи зразку доби.

Згодом з'являються твори авторів перших есеїв в англійській традиції: Френсіса Бекона (збірка «Essays», 1597), саме завдяки якому в англійській літературі з'явилося слово *essays* (його тексти прості й зрозумілі, але метафоричні, наповнені мудрістю і точністю, характерною для вчених і політиків); Рене Декарта («Філософські проби», 1637); Джона Мільтона (політична есеїстика «Про освіту», 1644; «Про термін служби королів і магістратів», 1649; «Ареопагітика», 1644). Розвиток англійської есеїстики припадає на XIII–XIX ст. – це так звана «золота доба есеїстики». Саме в цей час есей стає одним із провідних жанрів не тільки в літературі, а й у журналістиці. Перетворенню есею на газетно-журнальний жанр сприяли як жанрові особливості есеїстики, так і розвиток періодики.

Зародження есеїстики в журналістиці пов'язують із англійськими журналістами початку XVIII століття Дж. Аддісоном та Р. Стіллом, чії моралістичні есеї з'являлися на сторінках англійських видань «The Tatler» (1709–1711), «The Spectator» (1711–1712), «The Guardian» (1713), «The Englishman» (1713–1714). Творам цих авторів властиві ознаки різних жанрів: від гумористичної новели до газетної хроніки. У них вони зверталися до тем моралі, філософії, людської сутності, побуту тощо. Серед відомих письменників цього періоду, котрі публікували свої есеї в газетах, були Дж. Свіфт, Г. Філдинг, С. Джонсон, Ч. Лем, В. Гацліт, В. Теккерей та ін.

У журналістиці есей поширився і в США. Одним із найвідоміших американських журналів, у якому регулярно публікували есеї, є місячник «Harper's Magazine», заснований у Нью-Йорку в 1850 році. Також есеїстика з'являється на сторінках одного з найстаріших американських журналів «The Saturday Evening Post» (1821). Однак уже в XX столітті, на думку професора Каліфорнійського університету Дональда МакКвейда, спостерігається помітний занепад жанру есею в журналістиці. Дослідник це пояснює тим, що, з одного боку, в пошуках нової інформації читачам не вистачало часу й цікавості, щоб задумуватись над красномовними роздумами письменників про світ, а з іншого – частина читачів віддавала перевагу більш відкритим літературним формам, таким як роман чи поема, або ж більш розважальним «суперникам за місце в журналі» – оповіданням. Тому широко розповсюдженим журналам («The Saturday Evening Post», «Collier's») доводилось вдаватись до розважального контенту та сенсаційних новин про зірок, наслідуючи таблоїди й щоденні газети. Разом із тим, такі видатні літературні журналісти та культурні критики, як Генрі Менкен, Джордж Жан Натан, Джон Джей Чепмен, Вальтер Ліппманн, Еліс Корбін Гендерсон та ін., перетворюють невеликі журнали на центри інтелектуального обміну, намагаючись публічно утвердити роль інтелектуала в американській культурі [18, с. 731–732].

Загалом в американському науковому дискурсі есей розвивається в межах літературної критики (він є основним жанром для вивчення, оцінки та інтерпретації літературного процесу загалом та літературних текстів зокрема) [17]. Есей стає провідним жанром і «нової критики» (New Criticism) [20]. Це, наприклад, фундаментальні есеї Метью Арнольда («The Study of Poetry», 1880), Теодора Драйзера («Menchen's essay», 1917), пізніше – Даррела Абея («Intellectual Criticism», 1943), Лайонела Триллінга («Liberal Imagination», 1950; «A Gathering of Fugitives», 1956; «Beyond Culture», 1965), Рене Веллека («The Fall of Literary History», 1973) та інших. А теоретиками жанру стають Томас Еліот («The Function of Criticism», 1923) та Джон Кроу Рансом («Criticism. Inc.», 1937).

У німецькомовній літературі поява жанру есею завдячує філософу Йоганну Готлібу Фіхте («Reden an die deutsche Nation», 1807/1808). Саме слово *der Essay* з'явилося завдяки Герману Грімму в 1860-ті роки. А подальший розвиток есеїстики пов'язують із австрійськими письменниками Робертом Музілом («Der Mann ohne Eigenschaften» (1930, 1933, 1943) та Германом Брохом («Hofmannsthal und seine Zeit», 1947/1948) [19]. Найвідомішим німецьким теоретиком жанру есею є філософ Теодоро Адорно.

Польська есеїстика бере свій початок приблизно від Молодої Польщі (кінець XIX – початок XX століття) – доби, що існувала в межах загальноєвропейських тенденцій тих часів (Молода Бельгія, Молода Франція, Молода Німеччина). Цей жанр справив значний вплив на формування свідомості й культурної ідентичності поляків, на їхнє ставлення до традиції, «Європи» та національного минулого. Набувши найбільшої популярності у 80-ті рр. XX ст., чому сприяла як криза традиційних оповідних форм, так і суспільно-політичні обставини, есей і сьогодні залишається одним із найшанованіших жанрів у польській літературі. Активне звернення польських митців до есею Ольга Гнатюк пояснює самою природою жанру, оскільки головною особливістю есеїстики є абсолютна інтелектуальна свобода, протистояння будь-яким проявам догматизму, пропаганди, встановленим правилам і нормам. Окрім того, існування жанру есею є абсолютно неможливим у межах дискурсу тоталітаризму [2, с. 8].

На сприятливому політичному кліматі наголошує і Г. Швець: «есе розвивається там, де є можливість вільно викладати власну точку зору, демонструючи незалежність мислення, і де виховано читачів, яким це цікаво й потрібно» [11, с. 15]. Дослідниця доводить, що розвиток есеїстики з її суб'єктивним письмом, який ми спостерігаємо з початку XXI століття, був абсолютно неможливим в умовах тотально контрольованої, заідеологізованої радянської культури.

Зародження української параесеїстики пов'язують із творчістю філософа й освітнього діяча епохи бароко Феофана Прокоповича, проповідницькою прозою І. Гаятовського, Л. Барановича, А. Радивилівського, Д. Туптала, С. Яворського. Незважаючи на те, що історія й теорія жанру в українському літературознавстві недостатньо досліджена, у більшості наукових праць розвиток есею пов'язують із XIX століттям

та вказують на наявність есеїстичних рис у деяких щоденникових, літературно-критичних і нарисових творах Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, І. Франка. Серед відомих есеїстів ХХ століття – Євген Маланюк, Юрій Лавріненко, Павло Загребельний, Володимир Діброва, Володимир Єшкілев, Кость Москалець.

У радянському та російському літературознавстві жанр есею майже не досліджували, хоча зразки російської есеїстики відомі ще з ХІХ століття («Дневник писателя» Ф. М. Достоевського, «С того берега» О. І. Герцена та ін.). Однією з перших праць, присвячених теорії та історії жанру есею, є стаття В. Шкловського «Літературна спроба («essai») в її формальному оточенні» (1927). Подальші дослідження жанру есею пов'язані з 60–70-ми роками ХХ століття. Н. Глушков, досліджуючи, головним чином, жанр нарису, наголошував на тому, що термін «эссе» (або «эсей») – дослідник вважає цей варіант дочернішим) у російській літературі є зайвим, тому що є поняття «нарис», «незавершеність» зображуваного в якому прийшло в російське літературознавство з теорії есею в західноєвропейській практиці. Термін «эсей» є недосконалим, оскільки в національних поетиках він тлумачиться по-різному: «... Называя произведение эссеем, одни имеют в виду родство с «опытными» науками прошлого времени и современными науками, другие – наличие сильного субъективного плана, третьи – эксклюзивность письма» [цит. за: 10, с. 272].

Західна традиція зазвичай отожднює ці два поняття (точніше, у західноєвропейських мовах немає слова «нарис», він вважається суто слов'янським жанром, а вся документальна проза належить до есеїстики). Однак таке розуміння есею, з одного боку, звужує його значущість в літературі, а з іншого – не відображає його головних особливостей. Так, в есеї, на відміну від нарису, де розкривається певна проблема, на перше місце висувається особистість автора з його власним розумінням та світовідчуттям, а читач має змогу спостерігати за рухом авторської думки. Окрім того, якщо автор нарису прагне створити об'єктивне й цілісне уявлення про подію, факт чи людину, то автор есею «запам'ятовує момент суб'єктивного бачення» [1, с. 32].

Причинами недостатнього вивчення есею не тільки в російському літературознавстві, а й за кордоном Ю. В. Чудинова називає те, що, з одного боку, в епоху популярності цього жанру автори називали есеями твори очевидно інших жанрів. Як приклад дослідниця наводить філософський трактат Д. Лока «An Essay on Human Understanding» (у перекладі російською – «Опыт о человеческом разуме»), дидактичну поему А. Попа «An Essay on Man» («Опыт о человеке»). З іншого боку, оскільки не завжди вдається визначити межі між есеєм та близькими до нього жанрами літературних листів, характерів, портретів, бесід тощо, до жанру есею інколи зараховують суміжні жанрові різновиди: «листи» (збірка Олівера Голдсмита «Громадянин світу, або Листи китайського філософа, що проживає в Лондоні, своїм друзям на Сході», 1762); «бесіди» (Вільям Гацліт «Застільні бесіди», 1821–1822; 1825) тощо [10, с. 272]. Серед складнощів визначення

есею як жанру, окрім вищезазначених, Тереза Левчук називає вживання терміна в сучасному науковому дискурсі в різних значеннях (вид наукової роботи, жанр художньої літератури, жанр учнівського чи студентського твору, журналістський матеріал, позначений авторською суб'єктивністю), історичні трансформації жанрів загалом та есею зокрема, а також особливості перекладу [7, с. 135].

Наталя Іванова хоч і вказує на поліфункціональність есею («до нього вдаються філософи, [...] критики, письменники, журналістики»), проте розглядає його передовсім в аспекті літератури – як художньо-небелетристичний жанр, що перебуває на межі «художніх, функціональних та теоретичних або "несюжетних" текстів». Серед жанрових рис сучасного есею Н. Іванова називає відсутність оповідних елементів (або їхню другорядну роль); мисленнєвий зміст (тобто зміст есею відповідає його головній меті – викласти міркування, бачення проблеми в кількох аспектах, зазвичай без систематизації); до-дискурсивне розгортання думки; асоціативну природу, «керовану індивідуальною волею та досвідом автора»; неповноту подання проблеми чи предмета [5]. Дослідниця подає таке визначення есею: це жанр «небелетристичної літератури, до якого належать тексти зазвичай невеликого обсягу, довільної структури та індивідуально-сповідної наративної природи, що подають, оформлюють і відбивають перебіг авторських міркувань з конкретного приводу, спертих на асоціативність, винахідництво у змістовому та формальному плані, парадоксальність і новизну, естетичну привабливість, акцентування радше на особистому відчутті чи власній раціональній позиції, ніж на моделях дискурсивного (раціоналістичного) аргументування» [5, с. 24].

У зв'язку з визначенням есею як «гібридного» жанру (в українському дискурсі цей термін вживає Г. Швець, раніше його використав Т. Адорно) деякі літературознавці намагаються виокремити його стрижневу рису, тобто «ядро жанру»: для І. Щербакової і Є. Плоткіної це критико-гіпотетична настанова, пошукова спрямованість жанру; для М. Епштейна – самообґрунтування авторської індивідуальності, релятивістська основа світогляду есеїста; О. Б. Іванов жанровизначальною рисою есею називає «невизначеність» [6]; О. І. Дурова – суб'єктивність [4]. Н. Іванова «жанротворчим осердям» есею вважає «мисленнєвий зміст, інтелектуальне та духовне переживання» через вибудовування автором ландшафту «із образів, асоціацій, тез, ілюстративних історій тощо» [5, с. 5], Г. Швець – суб'єктивізацію явищ культури [11]. А такі риси, як невеликий обсяг, фрагментарність, легкість і прозорість стилю, філософічність, абсолютна інтелектуальна свобода тощо, на думку дослідниці, не є жанроутворювальними, тобто вони периферійні [11]. Важливою ознакою жанру есею, що відрізняє його від інших художніх та художньо-публіцистичних творів, на думку А. Дмитровського, є також «щирість» та «життєвість» внутрішнього переживання автора, оскільки більшість есеїв з'являються через особисту потребу «зрозуміти», «пізнати», «розібратися» [3].

Звичайно, визначення єдиного безперечного критерію уможливило б становлення теорії жанру есею,

проте тісний його зв'язок із жанровими модифікаціями та їхній взаємовплив, бурхливий розвиток літературного процесу та позначеність авторською суб'єктивністю ускладнюють це завдання. Більше того, виокремлення однієї з жанрових ознак есею, а звідси – «істинний есей» [Швець], неодмінно звучує його значення, оскільки тексти, за відсутності такої ознаки, автоматично не вважаються есеями. Проте в сучасному літературному процесі будь-який нехудожній текст (non-fiction), позначений авторською суб'єктивністю в зображенні об'єктивного світу, вважається есеєм, звідси – сукупність текстів, які можна назвати есеями, збільшується [5].

Індивідуально-авторське начало будь-якого есею – це його осердя, важіль цілості тексту. Теодор Адорно вважає, що в есеї будь-яка ідея, байдужа до індивідуального феномену, який її охоплює, не має онтологічної цінності [16, с. 158]. На думку В. Шкловського, провідною рисою есею варто вважати бажання автора передати зміст читачеві саме через зображення певної проблеми як особистого переживання. Більше того, порівнюючи есеї з іншими жанрами, учений доходить висновку, що по суті він має багато спільного зі щоденником: різноманіття тем і записів у щоденниках авторів літературних есеїв наближає їх до літературного щоденника «хроніки днів» як художнього твору, який є чимось більшим від простого ділового щоденного запису. «Нерідко сам "діарій" – літературний щоденник – є збіркою есеїв» (як приклад, В. Шкловський наводить щоденник Л. Толстого та щоденні записи Карлейля). Дослідник констатує: «Essai – это литературно обработанная и канонизованная запись из житейского и домашнего обихода частной жизни» [13, с. 45].

Окрім того, у журналістиці (навіть в інформаційно-аналітичних матеріалах) сьогодні особистість автора виходить на передній план: якщо за радянських часів домінував позбавлений суб'єктивності стиль викладу з урахуванням обов'язкових ідеологічних директив, то у пострадянській журналістиці дедалі активніше виявляється особистість автора. На думку С. Шебеліста, це пов'язано не тільки з публіцистичністю як рисою, котра проникає в непубліцистичні тексти, а й з їхньою есеїзацією [12]. Однак, на нашу думку, актуалізація авторського Я як у літературних, так і в журналістських текстах спричинена, з одного боку, послабленням цензури й зменшенням пропагандистської спрямованості, а з іншого – тим, що сьогодні читача все більше цікавить громадянська позиція самого автора і його власний погляд на життя, аніж сухий виклад інформації. Суб'єктивний авторський досвід у такому випадку виконує «виховну», «настановчу» функцію, допомагає читачеві побудувати власний досвід, власне життя за прикладом есеїста.

Саме тому передумовою розвитку есеїстики як суб'єктивного письма Н. Іванова називає «суспільний попит на приватну експертну думку, інтелектуальну позицію [...] коли персональне висловлювання стає всезагально цікавим» [5, с. 8]. Хоча дослідниця погоджується, що суб'єктивність не є рисою, притаманною тільки есею, проте особливість суб'єктивності цього жанру полягає в тому, що наратор є максималь-

но наближеним до реального автора, він є головним суб'єктом інтелектуального сюжету есею. Тому особистість автора є «самим матеріалом письма, невловимим, але конструктивним», з його переживаннями, думками, які, своєю чергою, є нічим іншим, як засобом саморепрезентації автора. Тому часто літературні есеї сприймають як автобіографічні тексти, оскільки в них читач може спостерігати не лише за рухом авторської думки, його роздумами, а й побачити сьогочасний портрет автора.

Однією з визначальних рис, які відрізняють есеїстичне письмо від «традиційного», Теодор Адорно називає «нелінійність думки»: «В есеї ідеї не складають ланцюг операцій, думка не розвивається в одному напрямку, швидше аспекти доказів переплітаються, як у килимі. ... Насправді, мислитель не думає, радше перетворює себе на арену інтелектуального досвіду, без його спрощення» [16].

Ще однією причиною «невизначеності» жанру є дискусія з приводу родової належності жанру есею (якщо брати до уваги Арістотелівську жанрову класифікацію творів літератури та поділ журналістських текстів на інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні). Традиційно в літературознавстві есеї вважають публіцистичним жанром. У журналістиці – художньо-публіцистичним, хоча І. Михайлин («Основи журналістики», 2011) наполягає на вживанні терміна «публіцистичний» на позначення текстів, у яких головними є враження автора від предмета розмови, його суб'єктивні міркування, авторський образ загалом, а також наявність певної філософської концепції. Художня публіцистика, на думку дослідника, є одним із її різновидів, поряд із науковою, політичною тощо. «Публіцистичними» цю групу жанрів називають також А. Дмитровський, Л. Кайда. На нашу думку, термін «художньо-публіцистичний» у цьому випадку стосується не різновиду публіцистики загалом, а є вказівкою на важливу роль вільного (художнього) стилю викладу думок та метафоричність тексту.

Позародовою формою есеї (разом із нарисом та «потоким свідомості») називає В. Халізев, пояснюючи це тим, що йому не властиві родові особливості – ліричні, епічні чи драматичні [9, с. 332]. Формою, а не жанром, есеї принципово називає М. Епштейн, вважаючи його «позажанровим та наджанровим роздумуванням-писанням», характерним для творчої свідомості ХХ століття: «Варто йому набути цілковитої відвертості, щирості інтимних впливів – і він перетворюється на сповідь або щоденник. Варто захопитися логікою роздуму, діалектичними переходами, процесом породження думки – і перед нами стаття чи трактат. Варто спокуситись оповідною манерою, зображенням подій, що розвиваються за законами сюжету, – і мимоволі виникає новела, оповідання, повість. Есеї тільки тоді залишається собою, коли невпинно перетинає межі інших жанрів, гнаний духом мандрівок, бажанням усе випробувати та нічому не віддатися. Варто спинитись – і блуклива сутність есею перетвориться на порох» [14, с. 485]. Проте така «невизначеність» і «межовість» не вважається недолі-

ком жанру, оскільки ця якість есею змушує його постійно переростати свої власні жанрові межі.

Саме через те, що есей вважається то «художньою публіцистикою», то «художньо-документальною публіцистикою», то літературою «non-fiction», цей жанр потрапив до розряду периферійних, тобто тих, методологія аналізу яких ще не визначена. Сьогодні більшість дослідників погоджується, що в добу постмодернізму за умов розвитку й побутування різних жанрів есей виявляє високу валентність із різними типами текстів та перебуває на межі різних дисциплін і галузей знань: літератури, критики, журналістики, публіцистики, документалістики й ораторського мистецтва, що, на думку Ю. Нестеренко, наближає його до метажанру. Звідси, всі сучасні есеїстичні тексти можна поділити на канонічні (тобто ті, що зберігають жанрові константи й маркери) та модифіковані з жанрами, що тяжіють до конфесійно-релігійної літератури, документалістики, літературної критики, художньої літератури, журналістики, риторики тощо. Таку жанрову активність есею Ю. Нестеренко пояснює «злиттям документальної достовірності, філософського світобачення з образно-емоційною художньою пластичністю» [8]. Окрім того, наголошує дослідниця, сьогодні есею також властиві й риси постмодернізму: невизначеність, фрагментарність, карнавалізація, гра, іронічність тощо. Ю. Нестеренко пропонує таке визначення жанру есею: «це синкретичний жанр, який функціонує у філософії, публіцистиці, літературній критиці й художній літературі, втілений у змісті та формі, що базується на художній проекції авторської концепції з високою жанровою валентністю і типологічною нестабільністю» [8, с. 11].

На широкій синтезуючій можливості «метаморфного» жанру есею наголошує Тереза Левчук у статті, присвяченій модифікації есе в інтермедіальному аспекті. Проаналізувавши есеї кількох жанрових різновидів, дослідниця зауважує, що на ідейно-змістовому рівні цей жанр поєднує різні форми свідомості, на рівні формальному – використовує виражальні можливості художнього слова. Більше того, Т. Левчук упевнена, що різноманіття змістового наповнення есеїстики буде постійно зростати, оскільки «збільшується кількість культурних явищ, придатних для есеїстичного осмислення» [7, с. 140].

«Звичним докором» на адресу есею Т. Адорно називає його «фрагментарність» та «випадковість», проте дослідник пояснює, що метою есею є не знайти і відділити «вічне від мінливого» («the eternal out of the transitory»), а, радше, створити «вічне мінливе» («the transitory eternal») [16, р. 159]. Тому думка, що «вільність», «хаотичність» викладу свідчить про несерйозність і легкість цього жанру (особливо так може здатися початківцям), є помилковою. Незважаючи на те, що в есеї як формі тема, зазвичай, не розглядається цілісно, цей жанр вимагає від автора серйозного ставлення до предмета розмови та великої мисленне-

вої і стилістичної роботи. М. Епштейн наголошує, що сутність есеїста полягає не в умінні бути «хорошим оповідачем, глибоким філософом, щиросердним співрозмовником, моральним учителем», а саме в змозі поєднати всі ці здібності та сконцентрувати в особистому «досвіді» різні галузі знання, оскільки автором есеїстики по суті є не фахівець певної галузі (політик, історик, теолог тощо), а власне людина, яка «пробує себе у всьому». Звідси й визначення жанру есею як «дещо про все» [15, с. 347–348].

Тобто есеїст не є незалежним спостерігачем, який суто аналізує поставлені питання й проблеми, він обов'язково встановлює зв'язок з епохою, культурним контекстом тощо. При цьому автор не може бути об'єктивним, оскільки есей, як твір про події чи історії, що здатні спонукати до роздумів та виявлення для себе естетичних, культурних і естетичних цінностей, – це результат двох авторських інтенцій: описати реальність такою, якою вона є, і показати власний погляд. Есеїст головним чином виступає не носієм знань, а виразником думок, звідси – есей є не викладом існуючих істин, а способом руйнування стереотипів, утвердження вільної думки. Більше того, «неповнота» есею, на думку Г. Швець, пов'язана з головною його ознакою – суб'єктивністю: індивідуальна авторська свідомість сприймає світ у такому ракурсі й у такому обсязі, наскільки це потрібно й цікаво для неї, наскільки через тему вона може розкрити себе [11]. У свою чергу, авторська компетентність, активна позиція, ініціативність, налаштованість на діалог та готовність до переоцінки усталених норм, з одного боку, і висока міра духовної та емоційної активності, здатність до експлікації емоційної реакції на чужий текст, з іншого, спонукають читача до зустрічної активності, втягують у діалог.

Таким чином, дослідження історії становлення есею виявляє одну з причин «невизначеності», «межовості» жанру – це різний підхід до визначення есею у національних літературах. Так, в американському науковому дискурсі есей розвивається переважно в межах літературної критики, у 1930–50-ті роки – в межах нової критики. Тобто есеями називають як тексти-дослідження, оцінки й інтерпретації літературних творів, так і ґрунтовні теоретичні літературознавчі праці чи філософські трактати. У радянській та російській літературі взагалі уникали слова «эссе», а всі тексти, позначені авторською свідомістю, вважалися нарисами («очерк»). Численні дослідження останніх років є спробою узагальнити теорію жанру есею та визначити «ядро жанру», тобто ті жанроутворювальні риси, серед яких найчастіше називають логічність викладу думок, наявність нових суб'єктивних суджень, невимушений стиль написання, широке використання художніх засобів і можливість виходу на загальнокультурний контекст. Проте загальноприйнятого визначення есею в науковому дискурсі досі немає.

Список використаних джерел

1. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр : [навч.-метод. посіб. зі спец. «Журналістика»] / М. А. Балаклицький. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 74 с.

2. Гнатюк О. Межі й безмежжя літератури : [вступна стаття] / Оля Гнатюк // 12 польських есеїв / [упор. О. Гнатюк]. – К. : Критика, 2001. – 256 с. – С. 7–17.
3. Дмитровский А. Л. Эссе как жанр публицистики : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.10 – журналистика / Андрей Леонидович Дмитровский ; Санкт-Петербургский государственный университет. – Санкт-Петербург, 2002. – 202 с.
4. Дурова О. И. Норвежское эссе 1960–1990-х годов: поэтика, проблематика, гносеологические перспективы жанра публицистики : дисс. ... д-ра филол. наук / О. И. Дурова. – Краснодар, 2000. – 255 с.
5. Иванова Н. Специфіка есею як жанру художньо-небелетристичної літератури / Наталя Иванова // Слово і Час. – 2007. – № 9. – С. 15–25.
6. Иванов О. Б. Эссе в европейской философской и художественной культуре : дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.13 – религиоведение, философская антропология, философия культуры / Олег Борисович Иванов ; Ростовский государственный педагогический университет. – Ростов-на-Дону, 2004. – 129 с.
7. Левчук Т. Модифікації жанру есе в аспекті інтермедіальності / Тереза Левчук // Питання літературознавства. – 2011. – Вип. 86. – С. 134–141.
8. Нестеренко Ю. В. Есеїзм як стильова домінанта художнього тексту / Юлія Вікторівна Нестеренко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 2(261). Ч. II. – С. 191–197.
9. Хализев В. Е. Теория литературы / В. Е. Хализев. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 2004. – 405 с.
10. Чудинова Ю. В. Жанр «эссе» в современном литературоведении / Ю. В. Чудинова // Гуманитарные исследования. – 2010. – № 4(36). – С. 267–273.
11. Швець Г. Д. Есеїстика Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Г. Д. Швець ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
12. Шебеліст С. В. Особливості розвитку сучасної української есеїстики в системі журналістських жанрів : дис. ... канд. наук із соц. комунік. : 27.00.04 – теорія та історія журналістики / Сергій Вікторович Шебеліст; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – 187 с.
13. Шкловский В. Литературный опыт («essai») в его формальном окружении / В. Шкловский // Новый Лэф. – 1927. – № 6. – С. 39–47.
14. Эпштейн М. Амероссия. Избранная эссеистика / Михаил Эпштейн. – М. : Серебряные нити, 2007. – 504 с.
15. Эпштейн М. На перекрестке образа и понятия (эссеизм в культуре Нового времени) // Парадоксы новизны / Михаил Эпштейн. – М. : Советский писатель, 1988. – С. 334–380.
16. Adorno T. W. The Essay as Form / T. W. Adorno ; translated by Bob Hullot-Kentor, Frederic Will // New German Critic. – 1984. – No. 32 (Spring – Summer). – P. 151–171.
17. Literary History of the United States: History / [ed. Robert E. Spiller, Willard Thorp, Thomas H. Johnson, Henry Scidel Canby, Richard M. Ludwig, William M. Gibson]. – 4th edition : revised. – NY : Macmillan Publishing CO., INC. ; London : Collier Macmillan Publishers, 1974. – 1556 p.
18. McQuade D. Intellectual Life and Public Discourse / Donald McQuade // Columbia Literary History of the United States / [gen. ed. Emory Elliott]. – New York : Columbia University Press, 1988. – P. 715–732.
19. Schärf Ch. Essay / Christian Schärf // Handbuch der literarischen Gattungen / Herausgegeben von Dieter Lampig. – Stuttgart : Kröner, 2009. – S. 224–233.
20. The Cambridge History of American Literature : Vol. 8. Poetry and Criticism. 1940–1995 / [gen ed. Sacvan Bercovitch]. – New York : Cambridge University Press, 1996. – 548 p.

Е. В. Сильман,

Черноморский национальный университет им. Петра Могилы, г. Николаев, Украина

ЭССЕИСТИКА КАК ПЕРЕХОДНОЕ ЖАНРОВОЕ ЯВЛЕНИЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Активное развитие эссеистики в последние годы побуждает ученых к исследованию теоретического аспекта жанра и формирования его законов. Об этом свидетельствуют многочисленные научные исследования как украинских (М. Балаклицкий, С. Шебеліст, Г. Швець, Н. Иванова и др.), так и зарубежных ученых (Дж. Гартман, П. Цимер, Г. Станичек). Однако, несмотря на более чем двухсотлетнюю историю жанра, единого подхода к определению эссе по сравнению с другими жанрами, до сих пор нет. Это связано, с одной стороны, с разными традициями определения жанра в каждой отдельной национальной литературе, а с другой – жанр эссе распространен не только в литературе и журналистике, но и истории, философии и религиоведении, что усложняет выделение стержневых черт жанра и формирования его общей теории. В статье прослеживается история развития жанра в различных национальных литературах и рассмотрены основные жанровые особенности эссе, среди которых «ядро жанра» составляют свободный стиль изложения мыслей, субъективность, авторский опыт и метафоричность.

Ключевые слова: жанр; жанровые черты; эссе; литература; журналистика; литературная критика.

К. V. Silman,

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

ESSAY AS A TRANSITIONAL GENRE: THEORETICAL ASPECT

The beginning of the XXI century in Ukrainian literature is a period of the active development of the essay genre. Oksana Zabuzhko, Yuri Vynnychuk, Serhii Zhadan, Oleksandr Irvanets, Andrew Liubka and many other Ukrainian artists regularly publish their essays in newspapers, magazines, art portals and blogs. Moreover, essay genre is also popular in literary criticism, history, politics, religion, and journalism. The active development of essays in recent years encourages scientists to study the theoretical aspect of the genre and the formation of its characteristics. This is evidenced by numerous scientific studies of both Ukrainian (M. Balaklitsky, S. Shebelist, H. Shvets, N. Ivanova,

etc.), and foreign scientists (J. Hartman, P. Zimer, G. Stanitsek). However, despite the more than 200-year history of the genre, there is still no single approach, in comparison with other genres, to defining essay. On the one hand, this is due to different traditions in each individual national literature in defying the genre. On the other hand, the essay genre is spread not only in literature and journalism but also in history, philosophy and religious studies, which complicates the identification of the main features of the genre and the formation of its general theory. The article traces the history of the development of the genre in various national literatures and examines the main genre features of the essay, among which are a free and metaphorical style of writing, subjectivity and author's experience.

Key words: genre; genre features; essay; literature; journalism; literary criticism.

© Сільман К. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 10.06.17